

УДК 821.162.1-31/-32.09"20"М.Гретковська:141.72:159.9.016.1

ВІЗІЯ ТІЛЕСНОСТІ У ТВОРЧОСТІ МАНУЕЛИ ГРЕТКОВСЬКОЇ

Христина СТЕЛЬМАХ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: krisstel@ukr.net
Кафедра польської філології*

У статті аналізується тематика тіла та тілесності у творчості польської письменниці Мануели Гретковської. Виокремлюються основні способи реалізації специфіки тілесності на прикладі збірки оповідань “Пристрасний коханець” та роману “Полька”: тіло як насолода, тіло як фетиш, тіло як джерело болю. Встановлюється зв'язок між аксіологією тіла у творчості Гретковської та феміністичною філософією.

Ключові слова: Мануела Гретковська, жіноча література, репрезентації тілесності, жіноче тіло, анорексія, феміністична філософія.

Польський часопис “*Wzłom*”, що виходив наприкінці ХХ ст., згуртував навколо себе чимало цікавих імен польської культури. Серед рис світогляду часто різних письменників, що співпрацювали з часописом, можна виділити, зокрема, закоріненість у масовій культурі, акцент на відтворенні особистого досвіду, використання власної біографії та власного тіла як літературного об'єкту. Однією з найпопулярніших письменниць, що формувалися у часи “*Wzłomu*”, є Мануела Гретковська, літераторка та політична діячка, яка відкрито декларує власний феміністичний світогляд. Гретковська відома українському читачеві за перекладами романів “*Метафізичне кабаре*”, “*Полька*”, “*Європейка*” та кількох оповідань, рецензіями та кількома науковими розвідками про її творчість¹. У Польщі М.Гретковська – одна з найпопулярніших письменниць, яку оточує легкий ореол скандальності. Вона відома своїм незвичним поєднанням буденних речей та містики, філософії, інтелектуальних рефлексій та відвертої еротики. Саме з останнім читачі, насамперед, асоціюють творчість Гретковської – у зображенні людського тіла та фізіології для неї не існує жодних заборон. Тексти Гретковської насичені еротизмом та метафорикою жіночого тіла (“*вставання з ліжка нагадує аборт*”, “*затишна матка постелі*”)²; зокрема, через це чимало польських критиків називає її письменницею, що любить та вміє провокувати і робить це свідомо, оскільки такі тексти завжди мають комерційний успіх.³ Через ярлик Гретковської як “*провокаторки*” та “*скандалістки*” автори критичних та літературознавчих розвідок часто нехтують аналізом художніх

¹ Детальніше про рецепцію творчості М.Гретковської в Україні див. *Нахлік О.* Творчість Мануели Гретковської в Україні та Польщі: виклик імперативним дискурсам // *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 59. Львів, 2010. С. 143–151.

² *Gretkowska M.* Europejka. Доступно на: <http://ksiazki.wp.pl/bid,28731,titul,Europejka,fragment.html>

³ Див. *Wasiów I.* Bezpieczne pół kroku // *Nowe książki*. 1996. №7. S.55; *Krassowski M.* Gretkowska jako prowokacja // *Wiadomości kulturalne*. 1996. 30 czerwca. Nr 26 (110). S.12; *Lukaszewicz M.* Fenomen pani Manieli // *Literatura*. Nr 7–8, 1996. S. 42–43; *Pasich D.* Gretkowska koszmarem pokolenia // *Wiadomości kulturalne*. 1995. 26 lutego. Nr 9 (40). S.15.

якостей прози та окремих аспектів творчості письменниці. Чи не найбільш докладний аналіз творчості М.Гретковської здійснив літературознавець П. Чаплінський у нарисі “Прозове мистецтво Мануели Гретковської”.⁴ Чимало критиків погоджується, що М.Гретковська є символом письменницької незалежності та інтелектуальної свободи. Однією з домінуючих тем її творчості є проблематика специфічного жіночого досвіду, жіночого тіла та тілесності, у зображенні яких письменниця оминає літературні чи культурні табу. Мета пропонованої статті – визначити основні способи художньої реалізації тематики тіла та тілесності на матеріалі збірки оповідань “Пристрасний коханець” (1998) та роману “Полька” (2001) М.Гретковської.

Рецепція жіночого тіла у культурі є амбівалентною: у патріархальній культурі воно сприймається як джерело насолоди, гріховного начала, що вивисчується через материнство, у сучасній же культурі це чи не найбільш розрекламований продукт поп-культури, об’єкт естетичного споживання й опредметнення. Масова культура нав’язує жінкам “гру в красу”. Тіло жінки стало поверхнею для оздобы, з допомогою макіяжу, зачіски, одягу воно перетворилось у носія певних культурних кодів, які окреслюють жіночність. Мануела Гретковська розкриває у своїх творах специфіку відносин, які виникають у жінки з власним тілом упродовж життя.

Тіло як насолода. В оповіданні “Latin lover” авторка намагається переосмислити стереотипи, пов’язані з жіночою /чоловічою сексуальністю та домінуванням. Шведка Інгрід привозить собі з Мексики коханця як трофей. Від початку їхнього знайомства вона трактує чоловіка як тіло, як джерело сексуального задоволення й ідеального носія чудових фізичних генів: “Він божественно гарний. Оливкова шкіра, прямий ніс, найбільші зуби, очі на пів-обличчя і ця солодко-жорстока посмішка. Діти у змішаних пар гарніші й здоровіші”⁵. Інгрід бере з ним шлюб і народжує дитину. Хосе походить з патріархального світу, в якому жінка сприймається як об’єкт, а Інгрід є представником країни, яка вважається чи не найліберальнішою в Європі з точки зору чоловічо-жіночої рівноправності і в якій жінки керують і в політиці, і в сім’ї. “Хосе, ти потрапив до раю біловолосих ангелів. Багатюща країна, експериментальна спроба майбутнього. Світом керуватимуть жінки, тут, власне, це починається. Вони хочуть кидати до в’язниць клієнтів повій. Невдовзі за злочин тут вважатиметься бути чоловіком”⁶ – так описує реалії феміністичного раю у Швеції приятель Хосе.

У відносинах Інгрід та Хосе відбувається інверсія стереотипних гендерних ролей – він, чоловік, вихований у патріархальній Мексиці, несподівано стає додатком до своєї дружини, він не є годувальником сім’ї, до того ж Інгрід трактує його лише як сексуальний об’єкт. З часом дружина починає поводити себе так, як дозволено лише чоловікам у його країні – верховодить у сім’ї, зраджує йому в нього ж на очах. Вона перетворює власне тіло на помсту коханцеві – за важку вагітність, за появу дитини, якої вона, насправді, не любить. Після розриву з Інгрід він, який перетворився лише на тіло, починає продавати секс за гроші і за якийсь час позбувається своєї чоловічості, тобто, більше не може виконувати своєї роботи. Втративши усі атрибути влади, традиційно пов’язані з маскуліністю, перетворившись з суб’єкта на об’єкт, він втрачає і первинний фізичний прояв маскуліності. Природа цього чоловіка з традиційного патріархального середовища не змогла пристосуватися до феміністичних реалій нового суспільства і таким чином чинить опір через тіло. Психоаналітик Хосе вважає імпотенцію згубним наслідком всеохоплюючої жіночності, яка “вбиває те, чого не може охопити”⁷. В оповіданні помітна іронія письменниці з приводу можливих побічних ефектів фемінізму. Авторка недаремно обирає полярні за ментальністю та культурою країни, звідки походять головні герої – патріархальну Мексику та феміністську Швецію, і з допомогою гротескної

⁴ Czapliński P. Sztuka prozatorska Manueli Gretkowskiej // Kresy. 1997. Nr 2. S. 72–84.

⁵ Gretkowska M. Latin lover // Gretkowska M. Namiećnik. Warszawa, 2001. S.51.

⁶ Ibid. S.53–54.

⁷ Ibid. S.64.

інверсії показує, що прояви і патріархальної культури, і фемінізму можуть бути абсурдними та стати на перешкоді любові.

Тему чоловічого тіла, яке є об'єктом бажань, продовжує Гретковська і в оповіданні "Пристрасний коханець". Чоловік є найпрекраснішою, довершеною людиною, стверджує нараторка, дистанціюючись від того, що у культурі прийнято вважати красивим: жіночі опуклості вона сприймає як недолік. Чоловіче тіло трактоване у творі як досконалість, жіноче тіло, як і сама жінка, є відхиленням від цієї досконалості, для його опису Гретковська застосовує зверхньо-іронічні метафори: "твої ноги міцні. Вузькі стегна, живіт та кінцівки – складний механізм м'язів. Найчистіший візерунок, без поправок на безформну, кулеподібну вагітність. Ти не комора з валикоподібними складками на грудях і сідницях. До тебе не присмокчеться зсередини зголоднілий ембріон"⁸. "Пристрасний коханець", ця своєрідна ода чоловічому тілу та фізичному прояву любові, цікава тим, що нарація ведеться від жіночого оповідача і зосереджується на відчуттях жінки під час акту кохання, учасники якого отримують у нагороду "корону задоволення та влади над світом без любові"⁹. На кількох сторінках оповідання, що є, по суті, метафоричним описом статевого акту, описані найінтимніші фізіологічні подробиці. Авторка "Пристрасного коханця" переконана, що література мусить бути щирою, не боятися жодних табу, у тому числі сексуальних. Героїні обох оповідань – "Пристрасного коханця" та "Latin lover" – вільні від стереотипів, що пов'язують активну сексуальність лише з маскуліністю, демонструють на сторінках тексту своєрідну жіночу німфоманію.

Тіло як фетиш (жертва). "Сандра К." – це розповідь дівчини, що страждає на анорексію, написана у формі щоденника. Сандра – ідеальна читачка жіночих журналів, яка з маніакальною послідовністю застосовує усі поради з догляду за зовнішністю. Її тіло стає фетишем, потребує постійного догляду та обробки, щоб відповідати нормам, пропагованим жіночими журналами. Найдрібніші недосконалості тіла – неабияка проблема для героїні. На кілька днів її головним болем є прищик на обличчі, який не хоче зникати, і це переростає у серйозну проблему перед побаченням: "Жах. Прищик на щоці не засох після того, як я його витиснула. Я залила його спиртом. Під шаром тонального крему вдає з себе бородавку... Вечеря була при свічках. Я сіла не навпроти, а збоку. Права щока, сподіваюся, опинилась у тіні"¹⁰.

Дівчина сідає на дієту і, зрештою, зовсім перестає їсти. При цьому виявляє нові й нові недоліки, її дратують будь-які прояви життєдіяльності тіла. Починається боротьба проти кожної жирової складки, чорних цяток на носі тощо. Гретковська описує це з властивою їй іронією: "Я мушу ліквідувати останню складку жиру на животі. Вона з'являється, коли я, нахилиючись, торкаюся руками підлоги"¹¹. Прояви власної фізіології, особливо жіночої, викликають у неї відразу: "У мене й надалі відсутній цикл. Не переймаюсь цим. Я почувалася шматом, набряклою кров'ю. Щомісяця мене викручувало у болях, витискало кров'ю"¹². Сандра починає дистанціюватись від свого тіла, намагається наче зрєктися його, бо воно заважає їй почуватись чимось іншим, ніж просто тіло: "Я відчуваюся постачальником фізіології. Я мушу живити тіло, носити його з собою, тоді як усередині відчуваю себе кимось іншим. Нетілесним"¹³.

Хвороби, пов'язані з харчуванням – булімія та анорексія – одні з проблем жінок ХХ і ХХІ століття. Мануела Гретковська в оповіданні "Сандра К." дуже точно передає стан особи, хворої на анорексію. Людина з цим захворюванням живе в панічному страху перед найменшим набиранням ваги. Ідеалом стає тіло нематеріальне, без найменшого жиру чи навіть м'язів. Жіночі форми викликають у неї огиду, вона цілком вірікається своєї сексуальності. Постійне почуття сорому за власне тіло та небажання узагалі його *мати* –

⁸ Gretkowska M. Latin lover. S.73.

⁹ Ibid. S.76.

¹⁰ Gretkowska M. Sandra K. // Gretkowska M. Namiętnik. Warszawa, 2001. S.21.

¹¹ Ibid. S.28.

¹² Ibid. S.28.

¹³ Ibid. S.28.

ось що характеризує героїню “Сандри К.”. В оповіданні вона тортує своє тіло й іншими процедурами, наприклад, купанням у крижаній воді. Під час голодування у неї з’являються галюцинації та дар віщувати майбутнє. Сандра К. вірить, що стає чистішою, прагне уярмити тіло, підпорядкувати його власній волі, щоби, врешті, майже як у середньовічних аскетів, дух міг від нього відірватися. Анорексія є складним порушенням, що має різноманітні причини, однак механізм відмови від власного тіла перегукується з дуалізмом тіла й духу у західній філософії, в якому виявляється ненависть та недовіра до тіла – джерела гріха і помилок. У праці “Голодування як ідеологія” американський філософ С.Бордо, вивчаючи психічний стан дівчат, хворих на анорексію, вказує на надзвичайну привабливість стрункого жіночого тіла, яке більше нагадує тіло дівчинки, ніж статево зрілої жінки. “Стрункість являє собою триумф волі над тілом, а струнке тіло пов’язує з чистотою та духовністю”¹⁴. М.Гретковська не дарма робить свою героїню фанаткою жіночих глянцевого журналі, яка сліпо виконує усі їхні поради. Пропагуванням жорстких норм жіночої самопрезентації у сучасному суспільстві займається величезна індустрія моди, краси та реклами. Щоб існувати у цьому світі, потрібно бути тілом: або жіночим, або чоловічим; для досягнення цього суспільство диктує жінкам певні норми фемінності. Жорсткі норми ставлення жінки до свого тіла, перебування на дієті, деякі види процедур з догляду за зовнішністю нагадують дисциплінарні методи, які описує М.Фуко у своїй праці “Наглядати і карати”¹⁵. Усе ж опанування такими дисциплінарними практиками залишається для жінок привабливим – яким би це не видавалося дивним. Причини цього філософ С.Л. Барткі вбачає у тому, що вміння застосовувати дисциплінарні методи для досягнення нормативної фемінності може дати жінці більше влади, ніж вона могла б отримати її якимось іншим шляхом¹⁶. Досягнувши контролю над тілом та почуттям голоду, Сандра визнає: “Лише тепер я знаю, що таке щастя. Моє попереднє життя було цілковитою нісенітницею. Жінка мусить бути тендітною та одухотвореною”¹⁷. В цьому оповіданні Гретковська показує, як суспільство використовує жінок, даючи їм позірне почуття влади. Спершу Сандра стає жертвою жіночих журналі, які нав’язують нереальні норми зовнішнього вигляду, однак самій героїні здається, що вона здобула контроль над тілом і своїм життям; пізніше, коли вона отримала надлюдські здатності (знову ж таки приходиться на думку середньовічний аскетизм) віщувати майбутнє, її використовують роботодавці для досягнення надприбутків і навіть потурають їй анорексії, щоб дівчина не втратила рідкісного дару.

Через смерть, а раніше – через відмову від їжі Сандра К. втрачає людські риси, переходить межі власного існування. Двадцятичотирирічна дівчина не сприймає свого підпорядкованого біологічним процесам тіла. Героїні не вдається досягнути гармонійного існування зі своїм тілом, воно стає для неї ворогом, що потребує невпинної боротьби та упокорення. Зречення тіла перетворюється для неї поступово у зречення світу.

Тіло як джерело страждань (материнство). Непрості взаємини з природою власного тіла описує Гретковська і в романі “Полька”. Твір вважається першим у Польщі щоденником вагітної жінки, в якому авторка фокусується і на відвертих переживаннях тіла, і на внутрішніх рефлексіях, пов’язаних з широким колом проблем, що далеко виходять за рамки приватності. Героїня, вагітна жінка, не відчуває себе природно у своєму тілі, яке починає змінюватися, це цілком інший для неї стан, подібний до хвороби, яку треба перемогти (“Вагітність – це не хвороба, це не хвороба, повторюю я собі”)¹⁸. Це ще раз підкреслює відому тезу С. де Бовуар про те, що жінкою стають, а не народжуються – героїня довго зникає до нового досвіду виношування дитини. Нові відчуття тіла стають для неї відкриттям, не завжди приємним, та, безумовно, найбільш

¹⁴ Bordo S. Hunger as Ideology // Bordo S. Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body. Berkley, 1993. S.161.

¹⁵ Фуко М. Наглядати і карати. Київ, 1998.

¹⁶ Барткі С. Політика тіла // Антологія політичної філософії. Київ, 2006. С.388–389.

¹⁷ Gretkowska M. Sandra K. // Gretkowska M. Namiętnik. Warszawa, 2001. S.42.

¹⁸ Gretkowska M. Polka. Warszawa, 2001. S.323.

травматичним досвідом виявляються пологи. У творі зображена деідеалізація акту народження, яке вона порівнює зі смертю: “Чому цей біль такий безглуздий? ... я не народжую, я помираю”.¹⁹ Пологи вважаються природним процесом, однак, вони завжди пов’язані зі страхом болю, що пронизує усе єство. Деякі філософи, зокрема Е.Річ, стверджують, що це має давнє культурне пояснення. Жінок упродовж усього життя вчать, що пологи є болючими, для них це не функціональний, фізичний процес, а найболючіший момент у житті. Незважаючи на те, що виховання героїні містило і позитивні розповіді про подолання болю, переказ про муки був найяскравішим. Уся її книжкова наука і навіть турбота про дитину зникають під час справжніх пологів: “Ці дурнуваті розповіді про страждання, яке потім забувається, чудові хвилини народження ... Я згадую турботливість з підручників про пологи: Ти справді хочеш народжувати з трубною у хребті, крапельницею та катетром? Так!”²⁰.

У романі М.Гретковської пологи трактуються як насильство над тілом жінки, яке вдається витримати лише завдяки засобам науки і техніки. Письменниця заперечує міф про необхідність страждання як імператив п’єдесталу материнства. Героїня не може збагнути процес пологів ні розумово, ні емоційно, вона не сприймає себе як тіло, яке народжує і звертається за полегшенням до анестезії, яка рятує її перед природою. Під час пологів вона виразно декларує своє фізичне і психічне безсилля перед реальністю тіла. “Розумію жінок, які роками не можуть змиритися з цим болем. Я ним згвалтована”²¹.

Феміністична філософія стверджує, що мати тіло і бути тілом – це два різні стани свідомості, два способи конструювання самоідентичності. Бути тілом є конкретною, нелегкою ідентифікаційною стратегією, а володіння тілом передбачає зв’язок з процесами його невпинного вдосконалення, пристосовування до певних норм. Складні механізми взаємовідносин жінки з власним тілом М.Гретковська демонструє у проаналізованих нами творах. Усім її героїням властивий дискомфорт, певна дистанційованість у сприйнятті тіла і тілесних процесів. Таку відстороненість можна тлумачити як ідею відчуження у феміністичній філософії, популярній у 1970–1980-х роках. Вона заснована на ідеї С. де Бовуар про жінку як Іншу. Її місце як Іншої визначив чоловік, таким чином забравши у неї можливість самовизначення, замінивши цю можливість міфами та стереотипами²². Один із таких стереотипів – комплекс модної краси, тобто певна сукупність рис нормативної фемінності, як саме повинна виглядати жінка. С.Л. Барткі вважає, що жінки у західних суспільствах живуть у постійному відчуженні від власного тіла, оскільки ідеал краси, пропагований засобами масової інформації, є недосяжним для більшості жінок, як наслідок – жінки постійно перебувають у стані несхвалення і навіть сорому через тілесні вади та недоліки²³. Прагнучи зробити тіло ідеальним у розумінні сучасного еталону стрункості, цілком вирікається тілесних потреб Сандра К. з однойменного оповідання. У неї процес самоідентифікації з тілом проходить найважче, оскільки найбільше вона хоче позбутися того, що робить її саме *жіночим* тілом – округлостей, жирових складочок та природних фізіологічних процесів. Інґрід з “Latin Lover” сприймає тіло як джерело сексуального задоволення, яке дає їй владу над чоловіками. Її тіло чинить опір материнству, яке виявляється зовсім новим та неприємним для неї переживанням власного тіла. Небажання займатися дитиною і важкий перебіг вагітності свідчать про незгоду з власною біологією. Як форму відчуження можна розглядати і втручання медицини у процес пологів, до якого звертається героїня роману “Полька” і яке, за теорією відчуження, забирає у жінок можливість активної участі в цьому процесі, що, відповідно, також є способом контролю над тілом. Проблеми з самоідентифікацією себе як жіночого тіла і усвідомлення себе жінкою виникають у всіх героїнь проаналізованих творів Гретковської; таке бачення тілесності, на думку

¹⁹ Ibid. S. 343.

²⁰ Ibid. S. 344.

²¹ Ibid. S.345.

²² Барткі С. Політика тіла / Антологія феміністичної філософії. Київ, 2006. С.386.

²³ Там само. С.386–387.

П. Чаплінського, є специфічною частиною однієї історії про “езотеричну ініціацію жінки у символіку життя”²⁴.

VISION OF PHYSICALITY IN MANUELA GRETKOWSKA'S LITERARY WORK

Khrystyna STELMAKH

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, e-mail: krisstel@ukr.net.
The Polish Philology Department*

This article is dedicated to the topics of body and physicality in the literary work of a polish writer Manuela Gretkowska. It highlights the main methods of realization of body's peculiarities based on the example of collections of stories “The Passionate One” and the novel “Polka”, such as: the body as a pleasure, the body as a fetish, and the body as a source of torment. The established connection between peculiarities of body reconstruction in the literary works of Gretkowska and feministic philosophy is shown.

Key words: Manuela Gretkowska, woman's literature, woman's body, body's representation, anorexia, feministic philosophy.

ВИЗИЯ ТЕЛЕСНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАНУЭЛЫ ГРЕТКОВСКОЙ

Кристина СТЕЛЬМАХ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, e-mail: krisstel@ukr.net.
Кафедра польской филологии*

Статья посвящена анализу тематики тела и телесности в творчестве польской писательницы Мануэлы Гретковской. Выделены основные способы реализации специфики телесности на примере сборника рассказов “Страстный любовник” и романа “Полька”: тело как наслаждение, тело как фетиш, тело как источник страданий. Установлена связь между аксиологией тела в творчестве Гретковской и феминистской философией.

Ключевые слова: Мануэла Гретковская, женская литература, женское тело, репрезентации телесности, анорексия, феминистская философия.

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2012.
Прийнята до друку 29.06.2012.

²⁴ Цит. за: Gretkowska Manuela / Varga K., Dunin-Źasowice P. Parnas bis. Słownik literatury polskiej urodzonej po 1960 roku. Warszawa, 1998. S.68